

УДК 004.738.5:316.7"20"
Прегледни рад

Дигитализација, културна промена и нови друштвени уговор(и)

Исидора Јарић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију
ijaric@f.bg.ac.rs

Сажетак

Рад разматра квалитет културне промене кроз коју пролази савремено друштво. Ова промена одвија се подстакнута различитим техничким и технолошким иновацијама које редефинишу некада неупитна природна, просторна и временска ограничења унутар којих се структурише (лична и друштвена) свакодневица сваког од нас, испуњавајући је, с једне стране осећањем страха, а с друге надом. Једно од омиљених места сусрета и испољавања ове нове друштвености унутар панораме савремене свакодневице је интернет. Међутим, иако је поље друштвености и друштвених интеракција у савремено доба проширено и на простор сајбер (cyber) реалности, ова спознаја још увек није укључена у процедуре, праксе и политике постојећег институционалног (културног и образовног) система.

Кључне речи:

постмодерно доба, културна промена, образовање, нова друштвеност, сајбер простор, комуникација, социјална отуђеност, осећајна маглина, дигитализација, информациона писменост

Ми живимо у периоду културне промене. Многе праксе свакодневице нас на то подсећају на сликовит начин. Примера ради, присетимо ли се како су у почетку изгледала електронска издања дневних новина, схватићемо колико су се изменила само у последњих десет до двадесет година и колико је свако од нас у том истом периоду почео да се ослања на могућност да им приступи и „прочита новине“ из удобности сопствене собе или канцеларије. Чињеница да, уз податак о величини тиража појединих дневних новина, издавачке куће у јавност износе и податке о броју посета веб-сајту на којем се налазе електронска издања тих истих новина, довољно је илустративна. Заиста, брзина којом мењамо сопствене дневне навике подстакнути различитим техничким иновацијама понекад је толика да ове промене не стижемо да разумемо и теоријски концептуализујемо. Врло често наша размишљања о овој теми не иду даље од површних увида у промене унутар наших личних живота. Ипак, кумулативни ефекат мноштва партикуларних промена¹ којима су погођени

појединци на нивоу друштва производи значајне социјалне и културне обрте, попут овог везаног за издавачке куће из претходног примера. Оне су, очигледно подстакнуте експанзијом интернета, реструктурисале сопствене вишедеценијске организационе и радне процедуре и прошириле поље сопствених активности и на виртуелни простор World Wide Web-а. Међутим, све промене које прожимају савремену свакодневицу нису такве да можемо изабрати да ли у њима желимо или не желимо да учествујемо. Многе од њих погађају наше животе попут стихије и остављају нас у стању дезоријентисаности и неспособности да са њиховим последицама држимо корак.

Координате савремене свакодневице значајно су измењене у односу на период од пре сто, педесет, тридесет, па чак и двадесет година. Стабилност „модерног“ света наших предака, чак наших баба и деда, одавно више не постоји. Неупитна вера у прогресивни ток развоја друштва, који прати повећање комфора свакодневице његових чланова, која је чинила један од темеља друштвене кохезије индустријских друштава, замењена је свешћу о постојању мрачне стране и амбивалентне природе

¹ Dž. Fisk, *Popularna kultura* (Beograd: Clio, 2001), 219.

прогреса који познајемо. Еколошке катастрофе, глобалне пандемије, коришћење оружја са високо контаминирајућим утицајем на одређеним ратом захваћеним локалитетима, стална глобална ратна претња са апокалиптичним последицама, померање граница људског искуства и егзистенције у медицинском, социјалном и психолошком смислу... само су неки од обриси нове реалности чији смо и ми протагонисти. Вера у будућност која доноси задовољство, сигурност и олакшање, унутар измењене свакодневице замењена је *с*страхом и сумњом да је живот у будућности која долази уопште могућ. Додатну неизвесност продубљују и последице различитих и бројних реализација научних и технолошких иновација које се испостављају као немилосрдне², непопустљиве и најчешће двосмислене у захватима и траговима које утискују у људску егзистенцију и реалност свакодневице. На чудан и непредвидив начин поједине техничке и технолошке иновације прекрајају, измештају и закривљују некада неупитна природна, просторна и временска ограничења која се реструктуришу, растежу, нестају, или потпуно мењају унутрашњи квалитет наших живота, прожимајући свакодневицу, с једне стране осећањем *с*страха, а с друге *нагом* у могућност конструисања будућности која не разара, већ отвара перспективу за живот, ма какав облик он буде попримио у времену које долази.

Време у којем живимо теоретичари описују као постмодерно, доба у којем доминира неповерење према метанарацијама³, уместо којих ми конзумирамо и препуштамо се фрагментарности, хетерогености, случајности и несводљивости плурализма различитих несамерљивости. Ови различити и понекад амбивалентни аспекти савремене свакодневице симболички мапирају крај епохе модерности коју обележава вера у економско и социјално усавршавање/усложњавање друштва, као и неизбежан и бесконачан прогрес заснован на рационалности, науци и технологији⁴, али и повратно, наговештавају улазак човечанства у историјску епоху нестабилности, сумњи, страха, дефрагментације и широко распрострањене социјалне отуђености. Ово укидање основа некадашњих извора социјалне солидарности засноване на друштвеној

подели рада⁵ која органски прожима социјално биће Друштва доводи у питање теоријску функционалност различитих класичних форми друштвености (попут класе или социјалног слоја на пример) које су деценијама сматране поузданим аналитичким алаткама у анализи социјалне реалности. У овако измењеном контексту „отуђене социјалне егзистенције“⁶ појединаца, знатно елементарнији нивои друштвености постају животно било друштвеног, свдећи га на серију личних, партикуларних, разнородних ирационалних фрагмената осећања која потичу или отежавају успостављање контакта са Другим(а). Социјални и/или идеолошки консензуси који су омогућавали друштвени живот у одређеним социјалним оквирима бивају замењени неком врстом *осећајне мајлине* (енг. *affectual nebula*)⁷ унутар које и под чијим дејством⁸ појединци бивају подстакнути на социјалну интеракцију. Ипак, ова нова друштвеност, која почиња на *осећајној иденџификацији* не испољава се нужно само у/кроз директно/ан, лицем у лице, контакт/у између индивидуа. Она чак може бити потпуно деиндивидуализована кроз креацију неке врсте *дифузне уније* која не захтева нечије пуно присуство. У том случају, као и у претходном, она се испољава кроз извесну форму емпатије, која је увек само фрагментарна⁹. Ова нова осећајност ствара својеврсни спознајни и искуствени супстрат који омогућава „сусрет умова“¹⁰ који је само још један израз разумевања у свом најснажнијем смислу. Ово „разумевање“ доводи до стварања различитих супра-сингуларних или супра-индивидуалних реалности¹¹ које пружају емотивно и ментално уточниште онима који у њима учествују, али и место/локацију на којем/којој је могуће остварити аутентични људски контакт са Другим(а) људским бићем/има у условима свеопште социјалне алијенације. Ови облици нове друштвености представљају својеврсне афективне колективитете које карактеришу флуидност, повремена окупљања,

² Chris Hables Gray, *Cyborg Citizen* (New York; London: Routledge, 2002), 13.

³ Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* (University of Minnesota Press, 1984).

⁴ Karel Turza, „Postmodernost“, у *Sociološki rečnik*, Aljoša Mimica i Marija Bogdanović (Beograd: Zavod za udžbenike), 423.

⁵ Emil Dirkem, *O podeli društvenog rada* (Beograd: Prosveta, 1972).

⁶ Michel Maffesoli, *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society* (London: SAGE Publication; New Delhi: Thousand Oaks, 1996)

⁷ Ibid., 72-78.

⁸ На овом месту посебну пажњу треба обратити на двосмисленост енглеске речи *affect* која у зависности од контекста унутар кога се употребљава значи *осећај*, али и *заразиши* некога или нешто.

⁹ Michel Maffesoli, Nav. delo, 73.

¹⁰ Ibid., 74.

¹¹ Ibid., 75.

дисперзивност¹², флексибилност и разотуђујући ефекат који производе у индивидуалним животима својих протагониста. Једно од омиљених места сусрета, практиковања и испољавања ове нове друштвености унутар панораме савремене свакодневице је *интернет*, унутар којега сусрети и комуникација актерима често изгледају много стварније него већина дневних контаката са различитим особама из непосредног реалног окружења. У том смислу, интернет постаје нови простор на који се наша свакодневица проширује и унутар којега се одвија значајни део реалности свакодневице. Ако ни због чега другог, а онда бар из ова два последња разлога, значајни део културних, али и образовних пракси премештен је, или би требало да буде пренесен и у виртуелне просторе интернета.

Интернет се вероватно најједноставније може описати као нови простор који аугментује базичне људске могућности и уводи неке нове способности. О каквој аугментацији је реч? Интернет омогућава: скоро тренутно повезивање две милијарде корисника широм планете, скоро тренутни приступ количини података која превазилази фондус и најбоље снабдевене библиотеке, готово тренутно проналажење информације која је потребна... Он представља један од главних, ако не и главни инструмент који две милијарде људи широм планете Земље користи у својим дневним комуникацијама и доношењу одлука. На тај начин, интернет и сајбер (*cyber*) простор, чије границе он исписује, испостављају се као критична екстензија наше нове егзистенције, која се измешта/прелива/улива у његова виртуелна пространства. Унутар ове нове форме менталне димензије људске егзистенције настаје симулирана реалност као последица интеракције између људског и артифицијелног *интерфејса*. Сајбер простор представља алтернативну просторну димензију унутар које се с једне стране успоставља веза између различитих персоналних рачунара, рачунарских мрежа, а са друге различитих виртуелних заједница и појединаца који могу, али не морају, бити њихови чланови. Ова мета-просторна реалност се налази у перманентном процесу промене и практично може бити бесконачна у „величини“, иако унутар ње просторна и временска димензија најчешће добијају битно померена/измењена значења. Комуникација

са и унутар сајбер простора успоставља се тренутно, при чему је физичка локација корисника у највећем броју случајева потпуно неважна. Ова измењена комуникација материјализује на нивоу сензација специфичан квалитет осећајне нематеријалности који чини овај простор живим, узбудљивим и стварним за његове конзументе, тако да он постаје интегрални део наших живота. Унутар овог „мета-географског“ простора, ми, баш као и унутар географског простора свакодневице, склапамо познанства, пријатељства, непријатељства... учествујемо у различитим формама друштвених интеракција и облика друштвености.

Међутим, иако је поље друштвености и друштвених интеракција у савремено доба сасвим очигледно проширено и на простор сајбер реалности, изгледа да ова спознаја још увек није на одговарајући и систематичан начин укључена и у процедуре, праксе и политике постојећег институционалног система. Сведоци смо фрагментарних напора појединих институција и појединаца у њима да учине ту врсту институционалних искорачка. Народна библиотека Србије уложила је много напора у дигитализовање свог фонда. Поједине колекције из библиотечног фонда Народне библиотеке Србије, али и делови библиотечног фонда једног мањег броја јавних библиотека у Србији, били су онлајн доступни и у време када Народна библиотека Србије није била отворена за јавност. То је, како истраживања показују (Љубић, 2011. и Стокић и Вучковић, 2010), било познато малом броју њених корисника¹³, најчешће специјалистички и истраживачки оријентисаних на фонд Народне библиотеке, као на један од драгоцених архива културне и националне баштине. Електронски каталог Народне библиотеке представљао је, такође, једну од најчешће коришћених онлајн база података у радовима истраживача, научних радника и студената. Поновним отварањем Народне библиотеке (после петогодишње паузе), постало је лакше промовисати пројекат дигитализације фонда у јавности, као један од значајних покушаја у пољу културне политике да се новим сајбер грађанима омогући конзумирање услуга најстарије националне установе културе. Електронски каталог

¹² Ibid., 76.

¹³ Генерални проблем са којим се сусреће српско друштво је недовољно развијена информациона писменост. Види: С. Љубић, „Интернет деловање библиотека“, *Читалиште* број 18 (мај 2011): 56-63 и Gordana Stokić Simončić i Željko Vučković “Information Litteracy in Serbia”, *Studies in Informatics and Control (SIC)* Volume 19, number 2 (June 2010): 177-184.

Народне библиотеке Србије је апдејтован, те је освануо са осавремењеним графичким решењем, бржим претраживачима и бољом умреженошћу са осталим електронским каталозима – међу којима је COBBIS-ов каталог један од најважнијих. Подела лаптоп рачунара ученицима другог, трећег и четвртог разреда основне школе у неколико општина на територији Србије, са идејом да се међу децом прошири рачунарска писменост и да се она обуче за живот у дигитализованом друштву будућности, једна је од таквих акција из домена образовне политике. Иако оваква акција, свакако, завређује хвалу, чињеница да је највећи број лаптоп рачунара подељен у врачарским¹⁴ основним школама, у којима већина деце код куће има рачунаре, а не у сиромашним сеоским и планинским општинама у граничним подручјима Србије, у којима се бележе високе стопе незапослености, баца извесну сенку на пројектовани циљ целе акције. Како год, и један и други пример потврђују да чак и унутар релативно инертног институционалног система постоји свест о потреби прилагођавања правилима, пракси и сензибилитету нове реалности у настајању.

Недовољно истражен и концептуализован квалитет промене чини да већина активности унутар овог виртуелног сегмента реалности свакодневице које се одвијају стихијски, подстакнуте различитим осећајима и слутњама насталим унутар афективних маглина наших егистенција, остају у простору који обележава одсуство јасне и обавезујуће социјалне регулације. Речено језиком контраактуалистичких теорија, сајбер простор се још увек налази у некој врсти *природној сћања* у којем појединце ништа не мора да повезује осим њихове личне и егоистичне жеље за комуникацијом, истих таквих фантазија и из њих произашлих потреба. Бројне студије сајбер простора и односа који се успостављају у њему¹⁵

изражавају потребу за склапањем неке врсте *новој друштвеној уговора* који ће симболички означити прелазак из постојећег *природној сћања*, унутар којег долази до бројних злоупотреба права корисника интернета и посетилаца сајбер реалности у новој *сајбер-друштвеној сћању*, унутар којег ће се сви грађани/корисници интернета добровољно самообавезати да ће се понашати у складу са законском регулативом којом се регулишу односи међу актерима који интерагују у границама простора сајбер реалности. Циљ овог новог *друштвеној уговора* био би да, за сада, неспутану и неограничену слободу коју имају актери у интернет комуникацијама, претвори у неку врсту сајбер-грађанске слободе, која би била мања него ова данашња, али истовремено једнака за све сајбер-грађане/кориснике интернета. Ипак остаје отворено једно од најозбиљнијих питања: у име кога, ког новог симболичког „суверена“ сајбер-грађани треба да се одрекну дела властите слободе? Ко ће бити симболички, али и практични гарант права и слобода ових нових сајбер-појединаца? Да ли ће то као и код седамнаестовековних уговорних теоретичара бити држава? Или можда интернационални концерни приватних предузетника? Да ли ће овај нови непрегледни нематеријални артифицијелни простор сајбер-реалности и у будућности остати мање или више повезан, или ће и он исто као и географско-материјални простори планете Земље добити своје имагинарне границе унутар којих ће „гаранти слободе“ бити различити суверени? Да ли ће савремени сајбер-апатриди искорачити из универзума познатог и испунити неке од слутњи писаца научне фантастике о утопијском друштву будућности устројеном на другачијим регулаторним принципима од оних које ми данас познајемо. Сваки од ових сценарија са собом носи многе предности, али и озбиљне опасности, а од нас сајбер-грађана/путника кроз непрегледна пространства интернета зависи на који начин ћемо дизајнирати властиту будућност.

¹⁴ Врачар је једна од три централне градске општине у Београду.

¹⁵ Stiven Džouns, ur., *Virtuelna kultura* (Beograd: XX vek, 2001).

Литература:

1. Connell, R. W. "Social Change and Curriculum Futures". *Change: Transformations in Education* Vol 1, No 1 (1998).
2. Dirkem, Emil. *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta, 1972.
3. Džouns, Stiven, ur. *Virtuelna kultura*. Beograd: XX vek, 2001.
4. Fisk, Dž. *Popularna kultura*. Beograd: Clio, 2001.
5. Gray, Chris Hables. *Cyborg Citizen*. New York; London: Routledge, 2002.
6. Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984.
7. Љубић, Слободан. „Интернет деловање библиотека“. *Читалиште* број 18 (мај 2011): 56-63.
8. Maffesoli, Michel. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: SAGE Publication; New Delhi: Thousand Oaks, 1996.
9. Stokić Simončić, Gordana i Željko Vučković. "Information Literacy in Serbia. *Studies in Informatics and Control (SIC)* Volume 19, number 2 (June 2010): 177-184.
10. Turza, Karel. „Postmodernost“. U *Sociološki rečnik*. Aljoša Mimica i Marija Bogdanović. 423-424. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007.

Digitalization, Cultural Change and New Social Contract(s)**Abstract**

This paper discusses the quality of cultural change through which the modern society and its members are undergoing. This change is caused by a variety of technical and technological innovations that redefine the classical coordinates and limitations of nature, space and time. These new extensions structure (personal and social) daily life of each of us, fulfilling it with senses of *fear*, on one side, and *hope*, on the other. As a results of this internal contradiction, the mankind is entering into the historical epoch of instability, doubt, fear, defragmentation and general social alienation, in which social and/or ideological consensus that enabled social life in certain social frameworks is being replaced by *affectual nebula* as the basis for new *affectual identification* from which the new sociability is derived. One of the favorite places for meetings and manifestation of this new sociability at the contemporary scene of everyday life is the *Internet*. However, although the field of sociability and social interaction in modern society quite obvious extended to the area of cyber reality, it seems that awareness of this fact has not yet been incorporated into procedures, practices and public policies of the existing institutional (cultural and educational) system. The aim of a new *social contract*, which would symbolically mark transition into a new *cyber-social condition*, would be to convert, now uninhibited and unrestricted freedom that actors in internet communications have, into some kind of cyber-civic freedom, that would be smaller than the present one, but equal for all the cyber- citizens/users of the internet.

Keywords:

postmodern era, cultural change, education, new sociability, cyber space, communication, social allienation, affectual nebula, digitization, information literacy

Примљено: 26. фебруар 2012.
Исправке рукописа: 7. март 2012.
Прихваћено за објављивање: 21. март 2012.